

BOOK REVIEW

Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*. Çev. Ali Berktaş (Orijinal Baskı 2007). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, 611 s., ISBN: 978-605-399-283-7

Tolga Karpuz*

Nathalie Clayer'in 2013 yılında Türkçe'ye çevrilen "*Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*" isimli kitabı, Arnavut tarihi ve özellikle Arnavut Milliyetçiliği ile ilgili olarak Türkçe'ye çevirisi yapılmış az sayıdaki kaynağın en önemli olanlarından biridir. Kitapta ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Arnavut milli hareketi incelendiği için, Osmanlı'nın o dönemde milliyetçi hareketler karşısındaki tutumu ile dağılma döneminde Osmanlı bürokrasisi ve devlet anlayışına dair yaklaşımlara yer verilmesi, kitabı Türk okuyucusu için ayrıca ilginç kılmaktadır.

Tarih profesörü olarak Paris Sosyal Bilimler Yüksek Araştırmalar Okulu'nda (EHESS) görev yapan Nathalie Clayer, aynı zamanda Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (CNRS) kıdemli araştırmacı olarak çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak Din, Milliyetçilik, Osmanlı ve Post-Osmanlı döneminde devlet inşa süreçleri ile ilgili çalışmalar yapan Clayer, özellikle

* Ankara University, PhD candidate
ORCID ID: 0000-0002-1484-455X, E-mail: tkarpuz@gmail.com

Balkanlar, Türkiye ve daha spesifik olarak Arnavutluk alanına odaklanmaktadır. “Kemalizm/Osmanlı Sonrası Dünyada Uluslaşır Siyaset”, ve “Arnavutluk Milliyetçiliğinin Kökenleri (Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu)” adlı kitapları Türkçe’ye çevrilen Clayer, ayrıca Alp Yenen’in derlediği “100 Kesitle Cumhuriyet Türkiye’sinin 100 Yılı” kitabında “Siyasallaşan Çile: Türkiye’de Arnavut Göçmen Olmak” bölümünü ve “Devlet Olma Zanaatı Osmanlı’dan Bugüne Kamu İcraatı” adlı kitabın “Dayatma ve Uzlaşma Arasında Bir Laiklik? - Tek Parti Türkiye’sinde Din Eğitiminin İdaresi” bölümünü de kaleme almıştır. Clayer’in henüz Türkçe’ye çevrilmemiş olan, Xavier Bougarel ile birlikte yazdıkları 2017 basımı “Europe’s Balkan Muslims: A New History” ve Hannes Grandits, Robert Pichler ile birlikte kaleme aldıkları 2011 basımı “Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building” adlı eserleri de bulunmaktadır.

Dört kısım ve toplamda on bölümden oluşan kitabın ilk kısmında, Osmanlı’nın son döneminde Arnavutların yaşadığı bölgeler, din ve dil (lehçe) farklılıklarını da göz önüne alarak detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve sonraki üç kısım Miroslav Hroch’un “Küçük Milletlerin Canlanış Modeli”nde tarif ettiği aşamalar dikkate alınarak oluşturmuştur. Buna göre ikinci kısımdan itibaren Hroch’un A evresi olarak tanımladığı, Arnavut dili ve kültürüyle ilgilenen ve Arnavut halkının varlığını açıklayan ancak fikirlerini dar bir çevre dışına yaymaya çalışmayan entelektüellerin bulunduğu dönem ile B evresinin ilk dönemi yani milli anlamda daha geniş çevrelerin duyarlılık kazanması ve seferber edilmesine geçiş süreci ve B evresinin ikinci dönemi olan matbuatın yaygınlaşması ile milli bilince sahip bir grubun ortaya çıkarak politik bir kampanya başlatması sürecine kitapta yer verilmiştir. Clayer, modelin C evresi olan milli kimliğin geniş kitlelere yayılması sürecinin 1913 yılında Avrupalı güçler Arnavut prensliğinin kurulmasına karar verdiğinde dahi yeterli düzeyde bulunmadığını söyleyerek kitabın Birinci Balkan Savaşı sonrası dönemde son bulması nedeniyle bu evreye yer vermemiştir.

Kitabın birinci kısmı Arnavutların etnik, dilsel ve bölgesel analizine ayrılmıştır. Clayer dönemin Arnavut topluluğunun tamamen klan ve aşiretlerden oluştuğu savını kabul etmemekle birlikte Arnavutların sosyolojik olarak analiz edilmesinde bu aşiret ve klanları detaylı bir biçimde ele almıştır. Bu bağlamda öncelikle o dönem için Arnavutlar arasındaki en önemli ayrım olan Kuzey Arnavutları (Geg) ile Güney Arnavutları (Tosk) ayrımının lehçe, mezhep ve kültürel farklılıklarına değinen Clayer, Hristiyan olan Arnavutların; Katolik (Geg) ve Ortodoks (Tosk), Müslüman olan Arnavutların ise Sünni (Geg), Bektaşî (Tosk) olarak

ayrıldığı tespitinde bulunmuş, ve bu durum nedeniyle 19.yy ilk yarısından itibaren gelişen Balkan milliyetçi hareketlerindeki motor güçlerden biri olan dinin, Arnavutlar açısından bu rolü oynayamadığını söylemiştir. Etnik, dini ve mezhebi farklılıkları ortaya koyduktan sonra bölgesel olarak Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları İşkodra, Kosova, Debre, Orta Arnavutluk, Yunanistan'a yakın olan Yanya ve Makedon Sancakları olarak nitelediği Görice/Korçe, Manastır/Bitola, Serfiçe/Servia vilayet ve sancaklarını inceleyen Clayer, bu bölgedeki demografik yapı, Osmanlı'ya bakış açısı, bölgenin ileri gelen ailelerinin analizi gibi detayları oldukça akıcı bir biçimde aktarmıştır. Bölge ve aileler ile ilgili verilen bilgiler, kitabın ilerleyen kısımlarında Arnavutların bir araya gelme çabaları incelendiğinde daha da anlam kazanacaktır. Son olarak 'Diaspora' alt bölüm başlığı altında Mısır, Yunanistan (Arvanitler), İtalya (Arbareshler), Romanya, Avrupa, Amerika ve hatta Güney Amerika'daki Arnavut toplulukları incelenerek özellikle bu toplulukların Arnavutların yaşadığı coğrafyadan göçlerine ait bilgiler verilmiştir.

İkinci kısım, yazarın Arnavut milliyetçiliğini Hroch'un modeline istinaden nasıl tanımladığını tarif ettiği cümleler ile başlamıştır. Bu kısımda yer alan üç bölüm, üç dönemi ifade eden üç anahtar tarihle ifade edilmiştir. Başlangıç (1860 öncesi), Kırım Savaşı'nın sonundan (1856) Doğu krizinin başlangıcına (1876) uzanan yirmi yıl ve son olarak da Doğu krizi ile Türk-Yunan Harbi (1896) arasındaki yirmi yıl. 1860 öncesinde özellikle İtalya'daki Arnavut topluluğu olan Arbareshlerin öncülüğünde başlayan ve Protestanların da katkıda bulunduğu Arnavut dili ile ilgili çalışmalar ele alınmıştır. İlk sözlük ve alfabenin hazırlanması, Arnavutların etnik kökenine ilişkin 'Illiyria' ve 'Pelagos' teorilerinin ortaya çıkışı ile bu süreçte rol alan ilk Arnavut entelektüellerinin incelendiği 'Başlangıç' bölümünün ardından 1856-1876 arasındaki Kırım Savaşı sonrası dönemin incelendiği ikinci bölümde 1856'da gerçekleşen Kırım Savaşı sonrası Osmanlı devlet yapısındaki değişiklikler ve İtalya'daki Garibaldi hareketinden etkilenen Yunan ve Sırp milliyetçi hareketlerinin hız kazanması sonucu Arnavut kültürel hareketinin tepkisel olarak siyasallaşmaya başladığı süreç ele alınmıştır. Ayrıca Arnavut milliyetçiliğinin en önemli figürleri olacak olan Frasheri kardeşler (Naim, Şemseddin Sami), İsmail Kemal Vlora gibi şahsiyetlerin Yanya Zosimea Lisesi'nden mezun oldukları süreçten itibaren Arnavut kimlik inşasına verdikleri ilk katkılar ile Arnavut dilinin edebileşmesindeki öncü kişilik olan Konstantin Kristoforidhi'nin ilk Latince Arnavut alfabesini oluşturması çabalarına değinilmiştir. Son olarak 1876 sonrası dönemde ise Abdülhamid'in tahta çıkış tarihi ve aynı zamanda 'Doğu Sorunu' nun başladığı tarih olan 1876 tarihinden itibaren Arnavutların, bağımsızlıklarını

kazanan diğer Balkan uluslarının kendilerinin tarihi toprakları üzerindeki tehditlerine karşı Osmanlı devletinden temel siyasi talebi olan 'Arnavutluk Vilayeti' nin kurulması talebi, Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 1878' de toplanan 'Prizren Birliği'nin yapısı ve Arnavut milliyetçiliği açısından önemi anlatıldıktan sonra, Abdülhamid'in Arnavut politikasının temelleri ve Sadrazam Saffet Paşanın bu politikadaki rolü açıklanmıştır. Bu politika, Arnavutların bulunduğu bölgelerde tarımın geliştirilmesi, sınırlarda yaşayan Arnavutların vergiden muaf tutulması, zorunlu askerliğin şeklinin değiştirilmesi şeklinde özetlenebilir. Saffet Paşa, Arnavutları, komşularının kendilerini yok etme arzusuna karşılık bu tehditten ancak imparatorluğun himayesiyle kurtulacaklarına dair bir propaganda ile ikna etmeyi amaçlamıştır.

Kitabın üçüncü kısmında ilk olarak 'Makedon İç Devrimci Örgütü'nün güç kazanmasının ardından daha da görünür olan 'Makedon Sorunu'na değinilmiş, burada Arnavutların kendi topraklarına yönelik algıladıkları büyük tehdit ve Osmanlı yönetiminin bu tehdit karşısındaki lakaytlığının Arnavut beyleri arasında Osmanlı'nın yıkılacağına dair inancın kuvvetlenmesine yol açtığı tespiti yapılmıştır. Bu kısmın ikinci önemli tespiti, 1897-1908 arasında en az kırk altı yeni gazete veya derginin daha çıkmaya başlamasıyla matbuatta yaşanan hızlı gelişme ve bunun Arnavut Milliyetçiliğinin gelişimine yaptığı olağanüstü katkıdır. Clayer, yine bu süreçte Arnavut Milliyetçilerinin Jön Türkler ile kurdukları ilişkiye dikkat çekerek İsmail Kemal, İbrahim Temo, Derviş Hima, Şahin Kolonja, Necip Draga gibi milliyetçiliğin öncü şahsiyetlerinin aynı zamanda Jön Türk hareketi ve sonrasında İttihat Terakki Cemiyeti'nde de önde gelen kişiler olduğunun tespitinde bulunmuştur. Sonrasında İsmail Kemal'in başını çektiği, 'ulusal soruna Avrupa müdahalesini amaçlayan grup' ile Ahmed Rıza'nın başını çektiği Türkçülüğe meyleden grup arasındaki görüş ayrılıkları vurgulanarak, gelişen Arnavut milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliğinin karşılıklı reaksiyon içerisine girdiği süreç detaylı olarak anlatılmıştır. 1908 yılına gelindiğinde ordudaki İttihatçılar ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin şubeleri içerisinde Arnavutların önemli şekilde temsil edildiği tespitinin yapılmasından sonra kısmın sonunda Clayer'in, Avusturya-Macaristan ile İtalya'nın ve komşu Balkan devletlerinin etkin politikası sayesinde, Arnavut Milliyetçiliğinin 1896'dan sonra gösterdiği gelişmelerin bu devletler olmasa gerçekleşmeyeceğine dair iddiası oldukça kritiktir.

Dördüncü kısım, Arnavutça matbuata yapılan baskı ve milliyetçiliğin yükselişinin yavaşlamasının nedenlerinin açıklanmasıyla başlar. Baskıya rağmen Arnavutça yazılı basında örneğin 'Drita', 'Albania' gibi gazeteler

Arnavutların yoğun oldukları şehirlere ulaşmaya devam etmiştir. Bu süreçte Manastır ve Selanik'te gizli bir Arnavut komitesi kurulmuş, bu komite ağırlıklı olarak Arnavutça okuma-yazma faaliyetlerinin yürütülmesi, propaganda ve matbuatın dağıtılması işlerini yürütmüştür. Bu komitenin ardından bu defa "*Arnavutluk'un Özgürlüğü İçin Arnavutların Komitesi*" kurulmuş ve bunu art arda kurulan çete faaliyetleri izlemiştir. 1906'da Çerçiz Topulli idaresindeki bir çete Korçe metropolitini öldürmüştür, 1908'de de aynı çete Ergiri jandarma komutanına suikast gerçekleştirmiştir. Bu çete daha sonra 1908 Meşrutiyet Devrimi sırasında dağa çıkan ve aynı zamanda bir Arnavut olan Resneli Niyazi'ye de önemli bir destek sağlamışlardır. Arnavutların 'Meşrutiyet Devrimi'ne katkısı bununla sınırlı kalmamış, 1908 yılında Ferizovik'te Arnavutların yoğun olarak katıldığı bir protesto hareketinin, İTC (İttihat Terakki Cemiyeti) mensubu Arnavut beyler tarafından manipüle edilmesi sonrası Yıldız Sarayı'na Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesine yönelik yoğun olarak çekilen telgraflar meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Clayer, Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonraki İTC ile Arnavut Milliyetçileri arasındaki ilişkiyi üç döneme ayırmıştır. Birinci dönem Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildiği Ekim 1908'den 1909 sonbaharına kadar sürmüştür, 1909 ilkbaharındaki karşı-devrimin (31-Mart ayaklanması) ardından da süreç başka bir noktaya evrilmiştir. Bu dönem Arnavut milliyetçilerinin örgütlenmeye, Jön Türklerin de perde arkasından onun kontrolünü ele geçirmeye veya zayıflatmaya uğraştığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir. 1909 sonbaharından 1910 ilkbaharına kadar süren ikinci evre, iki taraf arasında açık çatışma dönemidir. 1910 ilkbaharından 1911 yılının başına kadar uzanan son evre ise Arnavut Milliyetçilerinin parçalanma dönemidir. İki grup arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörler olarak; başta İTC'nin Osmanlı'yı bir arada tutma ve bunu yaparken dini yapıları da kullandığı birlik politikası ile Arnavut milliyetçilerinin buna şiddetle karşı çıkışı, sonrasında milliyetçilerin gücünü kıramayan İTC'nin sertlik politikasına, özellikle de Arnavutların kültüründe büyük bir hakaret olarak algılanan silahların toplanması politikasına başvurusu, Arnavutların Latin alfabesi kullanma talebine karşılık İTC'nin Arnavutlara Arap harflerini kullanmalarına yönelik yaptığı baskı ve son olarak müzakerelerin sonuçsuz kalmasıyla yoğunlaşan silahlı çatışmalar olarak gösterilmiştir. Yine de bu süreçte İTC, örneğin Hellenizmi durdurmak için Yunan sınırına yakın Arnavut bölgelerde Arnavut milliyetçiliğinin denetim altında gelişmesine izin vermiş hatta bölgedeki Müslüman ahaliye silah dahi dağıtılmıştır. Dördüncü kısmın son bölümünde, Arnavutların Meclisi Mebusan çatısındaki faaliyetleri ve İTC tarafından engellenmeleri, İTC ile yaşanan sürtüşme sonucu muhaliflerin Hürriyet ve İtilaf fırkasında toplanması ancak İTC'nin meclisi dağıtarak seçime giderken bir yandan da

seçimde yaptığı açık usulsüzlükler sonucu 1912'de Kosova' da başlayan isyan hareketi incelenmiştir. Son olarak Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı'nın artık bölgede tutunamayacağını anlaşıldığından 'Büyük Güçler'in yardımıyla bağımsız Arnavutluk Prenslığı'nin kurulması çabası irdelenerek kitabın dördüncü kısmı tamamlanmıştır.

Çalışmanın yapısı ve içeriği ile ilgili verdiğim bilgilerden sonra bazı hususlardaki eleştirilerimi iletmek isterim. Öncelikle kitabın 'Giriş' bölümünde yer alan; "*Kosova' da bir Arnavut ulusal kimliğinin inşası Titocu Yugoslavya çerçevesinde boyutlanan, çok daha yakın tarihli bir hadisedir*" (sf.2) şeklindeki değerlendirme oldukça eksik bir değerlendirmedir. Kosovalı Arnavutların önde gelenlerinden bir grup, I. Dünya Savaşı sonrası Arnavutluk devletinin sınırları dışında kalan Kosova'da, 1915'te bu sınır kararlarına karşı bir araya gelmiş ve 1918'deki Sırp işgalinden sonra 'Kosova Komitesi' (*Komiteti i Mbrojte Kombetare e Kosoves*) adını alan bir komite kurulmuştur. Kosova'nın özgürleştirilmesi ve tüm Arnavutların birliğini amaçlayan bu yapı, Osmanlı dönemindeki Arnavut isyanı sırasında da aktif rol alan ve daha sonra Arnavutluk hükümetinde de fiili olarak bulunacak olan Hasan Priştina, Bajram Curri gibi Kosovalı beylerin önderliğinde hareket ederek 'Kaçak Hareketi' adı verilen silahlı bir direniş hareketine evrilmiş ve yeni kurulan 'Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na karşı Azem Bejta önderliğinde silahlı mücadeleye başlamıştır. Sırp'ların isyan politikasını büyük ölçüde engellemeyi başaran hareket ancak 1927 yılında bastırılabilmiştir. Bunun dışında 1942 yılında kurulan ve Kosova'nın Arnavutluk sınırlarına dahil edilmesini amaçlayan 'Balli Kombetar' örgütü de cumhuriyetçi ve milliyetçi bir örgüt olarak, Kosova'da Shaban Polluzha önderliğinde 1944 yılında Partizanlara karşı yürütülen silahlı mücadelenin temelini oluşturmuştur. Görüldüğü üzere Arnavutluk devletinin kurulması ile Tito Yugoslavyası arasındaki dönemde Kosova' da Arnavut milliyetçi mücadelesi kesintiye uğramadan devam etmiş ve Clayer'in bahsettiği 'Yugoslavya dönemindeki Arnavut Kimlik İnşası' sürecinin temellerini 'Tito Yugoslavyası' ndan önce oluşturmuştur.

Clayer'in bu hatalı değerlendirmesinin sebebi kanımca kendisinin modern milliyetçilik kuramı gereği savunduğu "*Eğitim ve okul ağı olmadan ulusal kimlik inşasının olanaksız olması*" yargısından kaynaklanmaktadır. Ancak kısaca bahsettiğim bu direniş hareketlerindeki Arnavut milliyetçiliği özelliği, eğitimden çok Kosova'daki ve özellikle Drenica bölgesindeki Arnavutların içe kapalı ve milli özelliklerini sıkı sıkıya koruyan yapısından kaynaklanmış, zaten 20.yy sonunda Kosova'nın bağımsızlığıyla sonuçlanacak siyasi ve silahlı mücadele sürecinde bu bölgedeki Arnavutlar önemli bir rol oynamıştır.

Son olarak, yazarın on yıllık bir araştırma süresince, çok sayıda kaynak kullanarak, Arnavut kimlik inşa sürecini farklı açılardan incelediğini ve bu çok yönlü yaklaşımın da kitabın objektif ve gerçeğe odaklanmış bakış açısını oluşturduğunu söylemek isterim.